

Wmo: wind in de zeilen van zelfhulp³⁵

Door Jan Steyaert³⁶

Als ik vanuit het perspectief van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) naar zelfhulp kijk, kom ik al snel terecht bij de metafoor van wind in de zeilen. Het ontstaan en de toekomst van zelfhulp laat zich als een weer- en windbericht lezen waarbij in iedere situatie er steeds een andere wind in de zeilen nodig was of is.

Lang geleden ben ik wel eens met vrienden mee geweest voor een zeiltochtje op het Veerse Meer. Bij aankomst bleek er te weinig wind te zijn om zelfs het kleinste haventje uit te varen. Het belang van een beetje krachtige wind om in beweging te komen en een doel te bereiken, is me toen wel duidelijk geworden.

Een zacht briesje: de jaren zeventig

Zelfhulp is wellicht van alle tijden, maar in het algemeen wordt het echte begin ervan geplaatst in 1935. De aan drank verslaafde Amerikaanse chirurg Robert Holbrook Smith ontmoette toen de zakenman Bill Wilson. Deze had net zelf zijn verslaving overwonnen en hielp Robert ook de zijne te overwinnen. De dag dat hij zijn laatste 'glas' dronk (10 juni 1935), wordt gezien als de geboortedatum van de 'Anonieme Alcoholisten', ook wel bekend als de AA. In 1941 besteedde de journalist Jack Alexander in de New Yorkse krant Saturday Evening Post aandacht aan deze eerste AA-zelfhulpgroep. Er ontstond hierop een enorme vraag naar groepen en de beweging groeide explosief. Het zachte briesje won aan kracht. Dit effect nam verder toe nadat Reader's Digest in oktober 1944 het artikel 'Maybe I can do it too' publiceerde over AA-deelnemer Edward G. Dit artikel werd vertaald en in diverse internationale edities van het tijdschrift opgenomen. De in kracht toegenomen bries nam ook in omvang toe en ging internationaal. De drie heren, dr. Bob, Bill W. en Edward G. (zoals ze zich ondertussen noemden om hun privacy en die van andere deelnemers te beschermen), waren duidelijk niet de enigen die het gevecht met hun drankverslaving aanwilden. Na een bezoek van Henk Krauweel aan Amerika maakte Nederland in 1948 kennis met de AA. Krauweel was directeur van het Medisch Consultatiebureau voor Alcoholisme te Amsterdam (nu 'de Jellinek') en ontmoette in Amerika Elvin Jellinek, die hem bij de AA introduceerde. In februari 1949 organiseerde hij de eerste bijeenkomst van de eerste Nederlandse AA-zelfhulpgroep met zijn patiënten John V. en Carel A. Nog steeds is de AA de bekendste zelfhulpgroep, maar al lang niet meer de enige. Het zachte briesje zwol aan tot een stevige wind.

5-6 Beaufort: eind jaren zeventig en jaren tachtig

In de tweede helft van de jaren zeventig van de vorige eeuw is er sprake van een eerste grote aandachtsgolf vanuit wetenschap en sociaal beleid voor zelfhulp. Een belangrijke mijlpaal daarin is de bekende 'Verklaring van Alma Ata' van de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) in 1978 met de slogan 'Health for all by the year 2000'. Deze verklaring staat niet op zich in de kanteling naar een positieve waardering van zelfhulp. Met publicaties als 'The strength in us' (Katz, 1976) en 'Self-help in the human services' (Gartner, 1977) werd het verschijnsel zelfhulp zichtbaar en kreeg het

een positieve duiding. Ook in het Nederlandstalige gebied verschijnen in deze periode de eerste publicaties over zelfhulp. Pieter van Harberden en Robert Lafaille brengen in 1978 'Zelfhulp, een nieuwe vorm van hulpverlening?' uit en beschrijven daarin binnen- en buitenlandse ontwikkelingen en ook hoe het er in enkele zelfhulpgroepen concreet aan toe gaat. Zelfhulp wordt er duidelijk als een kritische aanvulling op georganiseerde professionele hulpverlening gezien. De vaktijdschriften blijven hierbij niet achter. Zowel het toenmalige 'Tijdschrift voor Agologie' als het 'Tijdschrift Maatschappelijk Werk' komen in 1979 met themanummers. In Nederland organiseert het Nationaal Centrum voor Geestelijke Volksgezondheid in 1980 een landelijk congres over de mogelijke rol van de beroepskracht bij zelfhulp. De wetenschappelijke belangstelling voor zelfhulp groeit. In Nederland begint Karel Geelen zijn onderzoekswerk naar zelfhulp bij IVA Tilburg. Later is hij nog enkele jaren werkzaam bij het Kenniscentrum Zelfhulp in Eindhoven om vanaf omstreeks 1990 vanuit het Trimbos Instituut de onderzoekslijn voort te zetten. Helaas maakt zijn overlijden in 2004 daaraan te vroeg een einde. Zijn werk leeft voort via het Karel Geelen Fonds. Over de grens, in Vlaanderen, kent deze onderzoekslijn zijn tegenhanger in het werk van onder meer Yvo Nuyens en Peter Gielen van het Trefpunt Zelfhulp in Leuven. Het is in deze periode van krachtige wind in de zeilen van zelfhulp dat in Eindhoven op 21 september 1990 de Stichting Zelfhulp Netwerk start als *clearing house* voor diverse zelfhulpgroepen die in de stad en haar omgeving actief zijn.

2-3 Beaufort: de afgelopen twee decennia

Wind is wispelturig en helaas neemt de flinke wind van eind jaren '70 en de jaren '80 in kracht af. Vanaf eind '80 is er sprake van een relatief kalme periode. Zelfhulpgroepen blijven op diverse plaatsen in Nederland actief en zowel het aantal groepen als het aantal deelnemers blijkt nog steeds toe te nemen. Maar zelfhulp en de groepen staan niet meer in de schijnwerpers: beleid en wetenschap laten hen links liggen. Hier en daar krijgen ze vanuit (lokale) overheden wat steun, maar dit gaat allemaal vrij onopgemerkt. Dat verandert kort na de eeuwwisseling, wanneer toenmalig minister Borst (Volksgezondheid, Welzijn en Sport) met de zogenaamde 'Alcoholnota' komt. Ze staat daarin expliciet stil bij het belang van zelfhulp zoals de AA en de zogenaamde Buitenveldert-werkgroepen. Dat sterkt de zwakke wind opnieuw aan. De spil daarvan kan worden gelegd bij het 'Informatie- en ontwikkelingscentrum Zelfhulpgroepen en Verslavingen' dat in september 2003 van start gaat binnen de muren van het Trimbos Instituut. Opnieuw is er sprake van themanummers in de vakpers, zoals in het tijdschrift 'Rehabilitatie' in december 2006. En opnieuw drijft in de artikelen de spanning tussen zelfhulp en professionele hulpverlening direct weer naar de oppervlakte.

4-5 Beaufort: de Wmo en zelfhulp

De aanwakkerende wind neemt stevig in kracht toe vanaf ongeveer 2005. Het moment dat de politieke discussies rondom de nieuw te ontwikkelen Wmo vorm krijgen. Al enige tijd zijn er signalen dat de politiek de onbeheersbare kostenstijging van de AWBZ (Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten) niet langer voor lief neemt. Ze wil grote delen van de verzorgingsstaat grondig hervormen om tot een duurzaam stelsel te komen dat zowel de vergrijzing aankan als de druk op belastingen laag houdt. Het is zoeken naar vernieuwing die Nederland wel de zorg geeft die nodig is, maar tegelijk de kosten hiervan laag houdt. Zo zou er weinig druk ontstaan op lonen of consumptie en blijft dit land in de geglobaliseerde economie nog concurrerend.

Bij de vorming van de Wmo werd duidelijk dat velen er verschillende problemen mee willen oplossen (bijvoorbeeld de ondoorzichtigheid van het aanbod in zorg en welzijn). De oplossingen verschillen dan ook (zoals bijvoorbeeld Wmo-loketten om de transparantie van de sector te vergroten). Diverse elementen hebben ook een partijpolitieke kleuring. Zo staat de VVD marktwerking voor en mikt de PvdA op de bescherming van de cliëntpositie. Vanuit Christen-democratische uitgangspunten wordt gehoopt via dit beleid meer ruimte te geven aan informele zorg. Van burgers mag immers worden verwacht dat ze voor elkaar zorgen. Het is een vorm van naastenliefde en daarnaast natuurlijk gewoon een kwestie van beschaving. Het is de oude droom van de zorgzame samenleving van CDA'er Elco Brinkman (onder meer oud-minister van Welzijn), maar ook die van Jan Peter Balkenende. De oud-minister-president schreef in 1987 in het tijdschrift 'Bestuursforum' het artikel 'Zorgzame samenleving: een internationaal vraagstuk'. Hij doet er verslag over ontwikkelingen inzake zorg en welzijn in de Verenigde Staten. Met name omdat men er daar bewust een heel beperkte publieke dienstverlening op na houdt. Er wordt een beeld geschetst van zorgzaamheid en *self reliance* van burgers, met een kleine ondersteunende overheid. Onder meer deze denkbeelden droegen ertoe bij dat in de Wmo veel aandacht gaat naar informele zorg. Er wordt gehoopt dat de burger kan worden verleid tot het meer zorg bieden aan familie, vrienden en anderen. De aandacht gaat daarbij specifiek vooral naar mantelzorg en vrijwilligerswerk, maar de wind die hier opsteekt omvat zeker ook zelfhulp. Helaas is het een wind die hoofdzakelijk uit ambitie bestaat en weinig concreet wordt. Beleidsmakers hebben in de Wmo wel de hoop uitgedrukt dat informele zorg nog sterk kan groeien, maar niet geconcretiseerd hoe dat dan in zijn werk zou kunnen gaan. De zoektocht naar de mens alszorger moest het doen met veel ambitie en weinig visie. Die situatie lijkt in ieder geval te wijzigen. Waren gemeenten de eerste jaren vooral bezig met de hele dringende nieuwe uitdagingen die de Wmo met zich meebracht (zoals 'huishoudelijke hulp' als gemeentelijke taak organiseren en die hulp aanbesteden), nu richten ze de blik zich op de wat langere termijn. De aangekondigde bezuinigen op alle bestuurlijke niveaus maken duidelijk dat links en rechts wat spaarzamer omgaan met budgetten niet meer genoeg zal zijn. Indringende keuzes zijn nodig. Ook de rijksoverheid maakt nu ruimte om meer naar dit stuk visie van de Wmo te kijken. Staatssecretaris Bussemaker had net voor de val van het kabinet Balkenende IV (22 februari 2010) een visietekst klaar met als titel 'Welzijn nieuwe stijl'. En hoewel de tekst door de kabinetsval nog niet in het parlement werd besproken, en dus nog niet publiekelijk beschikbaar is,

heeft de hele sociale sector het er wel over. Eén van de aandachtspunten van 'Welzijn nieuwe stijl' is werken aan betere verhoudingen tussen de formele en informele hulp, te bouwen aan vitale coalities tussen beide. Dit vraagt om een andere opstelling van de hulpverlener. Die zal zich minder moeten richten op wat hij/zij aan zorg kan bieden en meer op wat hij/zij in het sociale netwerk rondom de cliënt aan zorg voor elkaar kan krijgen. We omschreven dat eerder³⁷ als een actieve terughoudendheid van de professional.

8 Beaufort?

Een weer- en windbericht heeft vrijwel uitsluitend zin om naar de toekomst te kijken. Komt er wind en zullen we gaan zeilen? Of wordt het windstil en blijven we beter thuis? De vraag is dus wat voor windvoorspelling de op til staande ontwikkelingen (bijvoorbeeld de verdere besparingen op de AWBZ, en de overdracht van nieuwe delen zorg aan gemeenten) in de Wmo opleveren en wat dit voor zelfhulp betekent. Alle signalen doen vermoeden dat de recente AWBZ-pakketmaatregel niet de laatste of zelfs maar de grootste bezuiniging zal zijn op de Nederlandse verzorgingsstaat. Vanwege aandacht voor de financiële en economische crisis keken rond de laatste jaarwisseling brede ambtelijke werkgroepen naar bezuinigingsmogelijkheden. Begin april 2010 werden de resultaten aangeboden aan de Tweede Kamer onder de titel 'Brede heroverwegingen'. Zwaar bezuinigen in de sector van langdurige zorg en hulpverlening was één van de boodschappen. Niet alleen de centrale overheid moet bezuinigen. Een deel van de bezuinigingsdoelstelling wordt via kortingen op het gemeentefonds decentraal bij lokale overheden belegd. Er is sprake van ongeveer twintig procent krimp in dit fonds. Ook op lokaal niveau wacht er dus een forse bezuinigingsopdracht. In een recent document (discussiepaper) geven de gemeentesecretarissen van de 26 grote gemeenten aan dat zij kans zien op publieke dienstverlening zes tot acht miljard euro te bezuinigen. Dit 'terwijl tegelijkertijd de kwaliteit en effectiviteit van de beleidsuitvoering toeneemt'. Als die kans reëel is, kan men zich afvragen waarom de nodige maatregelen al niet veel vroeger werden genomen. De genoemde landelijke werkgroepen en de krimp van overheidsbudgetten dateren nog van voor het moment dat de Griekse overheidsbegroting de euro zwaar onder druk zette (voorjaar 2010). Naar het zich laat aanzien zal de komende jaren zuinig zijn het terugkerende motief worden van overheid en publieke dienstverlening. Dit verhoogt de *sense of urgency* om het nieuwe sociaal beleid dat met de Wmo is ingezet, te concretiseren: werk maken van actief burgerschap en van de mens als zorgverlener.

Zelfhulp en andere vormen van informele hulp zullen zo nog meer wind in de zeilen krijgen. Een krachtige wind, misschien wel vergelijkbaar met 8 Beaufort of meer. Dan praten we niet meer over een briesje of matige wind, maar over storm. Zeilschepen die dan nog varen, doen dat uitsluitend met gereefde zeilen (een verkleind zeiloppervlak) omdat anders het schip de krachten van de wind niet meer aankan. Zelfhulp zal zich de volgende jaren om twee redenen kunnen verheugen op een aanzienlijk hogere belangstelling van zowel beleidsmensen als burgers.

Eenzijds komen gemeenten, nu de meest dringende zaken als huishoudelijke hulp zijn geregeld, toe aan het kijken naar hun visie op de Wmo. Anderzijds maken de aangekondigde besparingen de zoektocht naar maximale informele zorg noodzakelijk om te voorkomen dat het zorgniveau in Nederland daalt. Zelfhulp zal goed moeten overwegen hoeveel van die toenemende belangstelling welkom is en wanneer het te veel wordt. Net als bij andere vormen van informele hulp moet er rondom zelfhulp niet te veel formeel worden geregeld. Misschien moet zelfhulp wel de ambities reven om de al te grote ambities, die anderen via zelfhulp hopen te realiseren, terug te brengen tot realistische niveaus. Dit om te overleven. Beter dat, dan terechtkomen in 'het hoge streven dat zichzelf frustreert'.